

YAZININ İŞLEVİ VE HARF DEVRİMİ

Yazı ve yazabilme, insan oğlunun iki önemli yeteneği ile ilgilidir : Düşünsel üretim yeteneği ve anlaşma. Yazı ile dil birbirinden ayrılması güç, belki de olanaksız bir bağlantı içindedir. Yazı, konuşulmanın yalnız daha sonraki kullanımlar için bir yerde saptanması olanağını sağlamakla kalmaz, sesleri görüntülemeye, duyulanı göstermeye de yarar. Öyleyse yazı, göz için oluşturulmuş dildir.

Günümüzden 12.000 yıl öncesinde başladığı saptanan resimle anlatma, çizerek anlatma eylemi, insanın, içinde yaşadığı uygarlık ve kültür düzeyine bağlı kalarak yeryüzünde ilkelden uygarla, zordan kolaya doğru bir gelişme göstermiş, bu arada çok çeşitli dillere bağlı değişik yazı ve alfabeler doğmuş ve ölmüştür.¹

Bugün içinde yaşadığımız dünyanın yazı ve yayın olanakları, düşünce ve bilgi alışverişini her gün, her saat ve her an gerçekleştirecek duruma getirmiş, bunları kısmen okuyarak, kısmen duyarak, kısmen de görerek elde etmek sorun olmaktan çıkmıştır. Artık insana olağan ve alışılmış gibi gelen bu durumu, karşılıklı anlaşmanın en yüksek düzeyine çıkarmak, daha da iyileştirmek için uğraşılmaktadır.

Teknik ilerlemenin hızla geliştiği bu çağın olanakları, yavaş yavaş gelişen ve gerçekleşen uzun bir evrimin sonucudur. Her ne kadar mağaralardaki kaya resimleri ile yazının bugünkü anlamı karşılaştırılmazsa da, yaşayanlara ve gelecek kuşaklara bilgi aktarma işlevleri açısından bu resimler, yazıya yaklaşıp, yazı sayılabilir.

1) Barthel, Güstav: *Konnte Adam schreiben?.. Weltgeschichte der Schrift.* Köln, 1972. 494 s.

İnsanların yerleşik tarım kültürüne geçmeleri, daha büyük topluluklar içinde yaşamalarını gerektirmiş, köylerden kentler oluşmuştur. Beraber yaşama, ancak birlikte çalışma ile gerçekleşebilmiştir. Gereksinme duyulan mal ve hizmetlerin üretimi, savunma ve ticaret, insanlar arasında işbölümünü, meslek öğrenim ve öğretimini doğurmuştur. Bütün bunlar olurken haberleşme, düzen ve yönetim aracı işlevini üstlenen yazı, daha sonra tarih bilincinin uyanmasının anlatımı olarak da ortaya çıkmıştır. Bu anlamıyla ortaya çıkışını, Mısır hiyeroglifleri, Mezopotamya ve İran'da Sümer çivi yazısı ve Anadolu'da Hitit yazıları kanıtlamaktadır. Bu yazılar olmasaydı, bunlar bulunup okunamasaydı söz konusu toplumların varlığı bilinemeyecek, bunların düşünce ürünlerinin günümüze kadar ulaşması gerçekleşemeyecek ve çağdaş insanın geçmişe dönük tarih sınırı bu denli geniş ve engin olamayacaktı.

Günümüzde yeryüzünde yaşayan başlıca yazı türleri : Latin, Kiril (Slav), Grek, Arap, Habeş, İbrani, Moğol, Hint, Çin, Japon, Kore, Gürcü yazı ve alfabelerdir.

Türkler hangi alfabeleri kullanmıştır sorusunun yanıtı, değişik alfabelerle yazılmış Türkçe metinlerin derlenip toplanması ve bu metinlerin Türkologlarca değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.² Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılan Türkler, gittikleri yerlerde kurdukları kültür merkezlerinde, yerleştikleri çevrelere göre değişik yazı ve alfabeler kullanmışlardır. Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Arap, Süryani, Kiril, Latin, vb. yazı ve alfabeleri ile yazılmış metinlerdeki Türkçe, Türkologlar için kaynak değeri taşımaktadır. Bunlar arasında yaygın kullanım alanı bulan alfabeler ise Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabeleridir.

Bugün eski yazı diye de adlandırılan Arap harfli Türk yazısı, Türkler arasında İslâm dini ile birlikte yaygınlaşmaya başlamış, 10. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Uygur harflerinin Arap harfleri ile birlikte kullanıldığı başlangıç dönemi, çift alfabeli bir dönem olmuştur.

Çok uzun süre ve geniş ölçüde Türkçe metinleri yazmak için kullanılmış olmasına rağmen, Arap harflerinin Türkçe için elve-

2) Ergin, Muharrem: "Türklerde yazı ve alfabeler". *Türk dünyası elkitabı*. Ankara, 1976, 340-373. s.

rişli bir araç olmadığı kanısı ve eski yazıdan yakınmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkleri ve Türkçe konuşanları bir araya getirmek, yeni ufuklara doğru yöneltmek üzere girilen yayın çalışmalarının ürünlerinden, daha geniş bir okur kitlesinin yararlanmasını sağlamak amacıyla başlatılan harflerin "islâhı" denemeleri kısa zamanda önemli bir toplumsal sorun niteliğine bürünmüş ve II. Meşrutiyet dönemine kadar gelmiştir³.

II. Meşrutiyet döneminde, Birinci Dünya Savaşından az önce, Harbiye Nazırı olmasından hemen sonra, Enver Paşa'nın yaptığı islâh girişimi, eski yazının, özüne aykırı düzeltmeleri kabul etmediğini, Türkçe okuyup yazmaya da yeterli olmadığını son kez kanıtlamıştır. Enver Paşa, sözcüğü oluşturan harfleri ayrı ayrı yazmak, Türkçe sözcüklerde de ünlüleri belirtmek ilkesinden yola çıkmıştı. A - e, o - ö, u - ü ve ı - i seslerini birbirinden ayıracak kolaylığı yaratamamıştı. Durum olumsuz tepkilere yol açıyordu. Bu yeni yazı uygulamadan, seferberlik ilân edilince, yine Enver Paşa'nın emri ile kaldırıldı.⁴ Bir örnek ile gösterilmek gerekirse: "Yeni ahz-ı asker kanununun meclis-i mebusan encümeni askerisinde müzakeratı hayli ilerlemişti" cümlesi⁵ geleneksel yazıda

یکی اخذ عسکر قانونیک مجلس مبعوثان انجمن عسکر یسنده مذاکراتی خیلی

Enver paşa yazısı ile ise: ایله ایشدر

ی.ه.ک ی اخذ ع.س.ک.ر قانونینک مهجلیس مبعوثان

انجومه ن ع.س.ک.ریسینده موزاکراتی خهیلی ایلدوله می شدر

biçiminde yazılıyordu. Bu düzeltme denemesi için Falih Rıfki Atay, "Eğer harp çıkmasaydı, bu acayip yazı umumileşecek miydi?" diye soruyor ve sorusunu hemen: "Hiç zannetmiyorum. Hepimiz gültüyorduk. Fakat Enver Paşa'yı da denemesinden alıkoymak mümkün değildi."⁶ diye ekliyordu.

3) Alpay, Meral; *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*. İstanbul, 1976, 1-6, s.

4) Kutay, Cemal; *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*. 18. cilt. İstanbul, 1961. 10240 - 10245. s.

5) Atay, Falih Rıfki; *Çankaya. Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*. İstanbul, 1969. 437. s.

6) Aynı yer.

Bu deneme, yazı üzerinde düşünen aydınların çalışmalarını başka yöne döndürmüştür. Artık eski yazıyı düzeltmek değil, değiştirmek söz konusudur. (Eskiye oranla daha çok söz konusu edilmektedir.) Değiştirilecektir, ama yerine hangi yazı alınacaktır?

Arap harflerinin yerine Latin harflerinin önerilmesi, hattâ eyleme geçilip bir deneme yapılması Şemsettin Sâmî ile başlatılmaktadır. Tanzimat (1839 - 1876) döneminden Cumhuriyet kuruluncaya (29 Ekim 1923) kadar ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından Harf Devrimi gerçekleşinceye (1928) kadar Latin harflerinin benimsenmesine karşı birtakım görüşler öne sürülmüştür⁷. Bu görüşler her yönden geçersizdi ve bunları savunanların, Cumhuriyet düzeninin gerektirdiği laik ve halkçı dünya görüşünün yaygınlaşma sürecinin başlayabilmesi için zorunlu olan, okur yazar yönetilenler kesiminin varlığından veya yaratılmasından hiç söz etmedikleri görülür. Halbuki o sırada toplumun en büyük kesiminin okur yazar olmadığı bilinmektedir ve kısa zamanda toplumun tüm nüfusunun okur yazar yapılması istenmektedir. Devrim ile ilgili konuşmalarında Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve devrin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati hep bu gereklilik üzerinde durmakta, "... her vasıttan evvel büyük Türk Milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek"⁸ gereğini vurgulamaktadır. Uzun süren savaşlardan sonra siyasi varlığını, toprak bütünlüğünü kurtarabilmiş Anadolu Türklerinin, girişilecek eğitim ve öğretim seferberliği ile yeni bir dünya görüşüne kavuşturulması, çağdaş uygarlık düzeyini öğrenmesi, ona ulaşmak üzere yetiştirilmesi isteniyordu. Cumhuriyeti yaşatacak olan halkın gereksinimleri araştırılıyor; eğitim ve öğretim sorunlarının bir bölümünün çözümü, yine yazı ve dil engellerine çarpıyordu. Türk Devrimi bir bütün olduğu için, Batı uygarlığına girerken, yaşama araçları gibi dü-

7) Karabekir, Kâzım: "Latin harflerini kabul edemeyiz". *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923.

Köprülüzade Mehmet Fuat, "Harf meselesi". *Millî Mecmua*, 1926, 4. sene, 7. cilt, 75. sayı, 1206-7. s.

Avram Galanti, *Arabî harfleri terakkimize mâni değildir*. İstanbul, 1927. 60 s.

8) Alpay, Meral: Aynı eser. 18. s.

şünme araçlarını (okuma, yazma, konuşma) da bu uygarlığa göre ayarlamak gerekiyordu.

1927 yılının sonları ile 1928 yılının ilk yarısında artık basında Latin harflerinin Türkçeye nasıl uygulanacağı tartışılıyordu. Gazi Mustafa Kemal'in çevresinde de Türk dilinin yapısı, geçmişi ve geleceği yoğun bir biçimde inceleniyordu.

23 Mayıs 1928'de kurulan Dil Encümeni üyeleri arasından seçilen üyelerle kurulmuş olan (26 Haziran) Alfabe ve Gramer komisyonları, Türkçenin özgün seslerini ve bu seslerin Latin alfabesi ile nasıl belirlenmesi gerektiğini inceliyordu. Ahmet Cevat Emre, Ragıp Hulûsi Özden, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rifki Atay, İbrahim Grandi, Fazıl Ahmet Aykaç gibi Doğu ve Batı dillerini bilen, araştırabilen aydınlar geceli gündüzlü çalışıyor, ulusal alfabe için Türk dili ile Latin harfleri arasındaki ses bağlantısını sağlamaya uğraşıyordu.

Şu satırlar Alfabe raporu olarak bilinen ve Türkçenin kendi sesleri ile kurulmuş kendi sözcüklerinin yanlışsız olarak yazılmasını sağlayan bu çalışmaların nasıl yürütüldüğünü gösteren önemli bir belge niteliği taşır: "Latin harflerinin lisanımıza tatbiki imkânını düşünmek üzere teşekkül edip 26 Haziran 1928'de mesaisine başlamış olan hey'etimiz doğrudan doğruya bugünkü müşterek ve edebî lisanımızın istinat ettiği ince ve mütekâmil İstanbul konuşma dilini esas ittihaz ederek, bu dile nazarî ve amelî cihetlerden en uygun ve elverişli bir Elifba vücuda getirmeye çalışmıştır. Bu maksatla iltida Latin harflerinin aslı değerlerini ve istimal edildikleri Avrupa milletleri nezdinde uğramış oldukları tebeddülleri tetkik ederek bugün mezkûr harfleri Türkçe'ye ne suretle tatbik etmenin münasip olacağını a'zamî dikkat ve itina ile düşünmüş, saniyen bazı umdeler tesbit ederek bunların mümkün olduğu kadar usulî bir tarzda tatbiki suretiyle aşağıda arz edeceğimiz harfler sistemine vasıl olmuştur." "..... Raporumuzun başlangıcında mahiyeti kısaca tesbit edilmiş olan lisanımız için lâzım gelen harfleri intihab hususunda nazarî ve bilhassa amelî hususları düşündük. Nazarî icap yazımızın, tabii ve içtimai bir müessese olan lisanın savtî (ses ve sedaya ait) milli bünyesine uygun olması; amelî icap da aynı yazının el ve gözü, zihin ve ruhu yormayacak, üzmeyecek bir kolaylık, bir güzelliği haiz bulunma-

sıdır. Bu iki nev' icabı her zaman tamamıyla yerine getirmek mümkün olmamış, bunun için lüzumuna göre bazen birincisi, bazen de ikincisi tercih ve ihtiyar edilmiştir..."⁹ "Millî fonetikten bahsettığımız zaman şüphesiz münevver sınıfın konuştuğu ince İstanbul şivesini murad ediyoruz. En iyi Türk telaffuzunun ve edebî dilimizin mehdî (beşiği) İstanbul olduğuna göre hey'etimiz İstanbul'un münevver sınıflarına has bu edebî ve güzide telaffuz esas tutulmak ve Türkçe'nin bünyesiyle alâkadar olan bazı fonetik hususiyetleri nazar-ı dikkatten kaçırılmamak şartıyla bütün kelimelerin mümkün olduğu kadar söylendiği gibi yazılmasını temin etmek istemiştir. Şu sebebe mebnidir (dayanmıştır) ki, İstanbul şivesinde bulunmayan sağır kafı göstermek için heyetimiz yeni bir harf tesbit veya icad etmek lüzumunu his etmemiş ve n harfini ancak sarf (dilbilgisi) kitaplarında rolü izah edilecek bir işaretle tevşih ederek bu suretle husule gelen ñ şeklinin "onda", "önde" gibi yerlerde iltibası def' için istimalini tavsiye etmeyi kâfi görmüştür."¹⁰

Bugünkü alfabe-yi hazırlayanların hareket ve dayanak noktalarını gösteren bu alıntılar dışında, alfabe raporu, diğer dillerin sesleri ve alfabeleri arasındaki ayrılık ve benzerlikleri karşılaştırma yöntemi ile açıklığa kavuşturmakta, oluşturulan yeni alfabenin ve yazının hem kolay hem de sağlam olması için gösterilen çabayı yansıtmaktadır. Gerek Enver Paşa denemesi, gerekse Latin harfleri hakkında Gazi'nin yakınlarına bazı görüşlerini çok kısa açıklamalarla aktardığı biliniyor¹¹, ama onu kesin karara götüren ve karar verdikten sonra da "— Hemen Ankara'ya git, komisyona katil ve bu işi çabuk bitiriniz¹²" dedirten olayın 26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakû'da yapılan ve 10 gün süren 1. Türkologlar kongresindeki bilimsel tartışmalar olduğu sanılıyor. Verdiği kararlarda bilimin doğruları ile kişiliğinin uygulama gücünü birleştirdiği için, yanlış yapmayan Gazi, bu kongrede Türkiye, Almanya, Macaristan, Danimarka, İsveç, Finlandiya, İtalya ve Fransa'dan gelen uzmanların yaptığı tartışmaları ve özellikle al-

9) Alfabe raporu. Haz.: Dil Encümeni. (Mazbata muharriri: İbrahim Grandi) İstanbul, 1928. 41 s.

10) Aynı eser, 1.; 33-35. s.

11) Alpay, Meral: Aynı eser, 12. s.

12) Atay, Falih Rifki: Aynı eser, 439. s.

fabe konusunda alınan sonuçları öğrendikten sonra daha fazla beklemenin anlamsız olacağını sezmiş olmalıdır. 1927 nüfus sayımı da ülke insanların çok az bir kesiminin okur - yazar olduğunu, büyük kitlenin yazı ile ilişkisi olmadığını göstermiştir. Yanlışta direnmek gereksizdir. Çoğunluğun çıkarı için Harf Devrimi yapılacaktır.

1928 yılının Haziran - Kasım ayları arasındaki 4 aylık süre Dil Encümeni'nin Alfabe Komisyonu'nun yoğun çalışma süresidir. Bu çalışmalarını yakından izleyen Gazi, yurt içinde yaptığı gezilerle, yeni harfleri halka duyurma, yararına inandırma eylemini başlatmıştır. 9/10 Ağustos gecesi İstanbul'da yaptığı konuşmada halka şöyle sesleniyordu : "Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalciya öğretiniz ..... bir milletin, bir heyet-i içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan, insan olanlar utanmak lazımdır".¹³ 1 Kasım 1928'de ise T.B.M.M.'nde millî eğitimde yapılması düşünülen düzeltme ve yenilik çalışmalarını duyurduktan sonra milletvekillerine : "Aziz arkadaşlarım, her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim" ..... "Her vasitadan evvel büyük Türk Milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk Alfabesidir."¹⁴

Bu konuşmadan sonra Harf Devrimi ile ilgili kanun metni tartışılmış ve 1 Kasım 1928'de "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun" meclisin onayını almış, 3 Kasım 1928'de de 1030 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

Harf Devriminin Türkçe açısından önemi artık kanıtlanmış ve Türkçe kendine yatkın ve kullanışlı alfabesini bu devrim ile bulmuştur. Ancak devrimin tüm nüfusu okur yazar yapma amacı henüz gerçekleşememiştir. Oysa, Cumhuriyetin kurulması ile gerçekleşen siyasal düzenin getirdiği yurttaşlık hak ve görevlerinin bilinci herkeste eksiksiz olarak ancak bu amaca ulaşılmasıyla oluşabilecekti. Böylece toplumsal iletişimde kopukluk olmayacaktı.

13) Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1928.

14) *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* 1 Teşvinsâni 1928, 5. cilt, 3. devre, 1. ictima, 5-9. s.

Günümüzdeki okuma - yazma seferberliği Harf Devriminin tüm sonuçlarını verebilmesi için sürdürülmekte olan çok önemli bir çabadır ve şimdiden alınan başarılı sonuçlar geleceğe umutla bakmamızı sağlamaktadır.

Yeni ve doğru düşünce üretiminin, bilgi birikiminin hızla arttığı ve değiştiği günümüzde, bu düşünce ve bilgilerin hızla yaygınlaşmasında yazılı iletişimin payı çok büyüktür. Gerçekten de, toplum içinde sürekli, uzun ömürlü ve yinelenme olanağı en geniş iletişim yazılı belgeyle sağlanmaktadır. Çağdaş uygarlık düzeyine giden yol her şeyden önce kitaplardan geçmektedir. Bu da halkın tümünü okur yazar yapmayı gerektirmektedir. Harf Devrimi de bu amaçla yapılmıştır.

M. ALPAY

RÉSUMÉ

Cet article a pour objet la réforme de l'alphabet (1928) qui figure parmi les principales réalisations d'Atatürk. En effet, le remplacement des caractères arabes par un nouvel alphabet turc, d'origine latine, a constitué une phase importante dans la lutte du pays pour le progrès. L'auteur, M. Alpay, souligne notamment l'ampleur des travaux scientifiques qui ont précédé la création du nouvel alphabet et qui ont été dirigés personnellement par Atatürk. Cette réforme, suivie d'une mobilisation générale dans le domaine de l'instruction publique, témoigne de l'importance du rôle culturel et social joué par le nouvel alphabet turc dont le principe essentiel est de faire correspondre à chaque phonème un seul signe graphique.